

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС» ТА «ГОСПОДАРСЬКА ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА»

Категоріальний апарат господарського процесуального права не є сталою системою, змінюється й удосконалюється разом із розвитком науки. Окремі поняття набувають більш конкретного змісту, наповнюються змістовними ознаками. Чітке визначення змісту господарських процесуальних термінів є важливим завданням науки, запорукою достовірності отриманих результатів теоретичних досліджень, основою законотворчого процесу, передумовою професійності практичної діяльності. Разом із тим актуальним є не тільки визначення окремих категорій, але і їхнє взаємне співвідношення та розмежування. Особливе значення має впорядкування теоретичних загальних засад галузі господарського процесуального права.

Питання термінологічних засад процесуального права досліджувалось такими вченими, як О. А. Беляневич [1], С. В. Васильєв [2], Ю. М. Горшєньов [3], М. К. Треушніков [4], М. Й. Штефан [5] та ін. Разом із тим не всі аспекти термінологічного забезпечення загальних засад господарського процесу знайшли своє відображення в теорії.

Метою дослідження є визначення співвідношення понять «господарський процес» та «господарська процесуальна форма».

Слід зауважити, що проблема співвідношення основних категорій наявна не тільки в господарському процесуальному праві, але й в інших процесуальних науках. Так, наприклад, Ю. М. Горшєньов зауважує, що від того, яким змістом наділяється поняття юридичного процесу, залежить визначення меж поширення поняття процесуальної форми стосовно різних галузей права [3, с. 71–72]. Процесуальні галузі права України мають у своїй основі єдину концепцію побудови та функціонування, що надає широкі можливості міжгалузевим дослідженням. Більш того, в сучасних умовах функціонування судової системи значної актуальності набуває твердження про існування інтегративного утворення — судового права. Варто погодитися з В. В. Ярковим у тому, що існують підстави для широкої постановки предмета дослідження в якості судової процесуальної форми, котра має спільні характеристики в діяльності різних органів судової влади [6,

с. 52]. Тому вихідні положення та загальний алгоритм вирішення окресленої проблеми є типовим для усіх галузей процесуального права. Зважаючи на те, що науками цивільного і кримінального процесуального права напрацьовано більше положень теоретичного дослідження, доцільним буде використання наукових доробок не тільки з господарського процесу, але й інших процесуальних наук.

При з'ясуванні відтінків значення наведених категорій важливу роль відіграють такі положення. Перш за все, терміном «господарський процес» (втім як і цивільний, кримінальний, адміністративний) позначаються різні явища правової дійсності. Так, поряд з розумінням господарського процесу як діяльності господарських судів йдеться також про господарський процес як галузь права, як науку та навчальну дисципліну [2, с. 14; 20, с. 13]. Є. В. Васьковський вказує на три змістовні аспекти слова використання «процес» в юридичній літературі: як кожна окрема справа; як процесуальне право; як наука процесу [7, с. 3].

Отже, одним терміном позначаються різні явища і першим завданням дослідження є їхнє розмежування. Оптимальним станом буде використання пояснень при кожному зазначенні терміна «процес». З цього приводу Г. А. Жилін зауважує, що термін «арбітражний процес» використовується і для позначення галузі права, під якою зазвичай розуміють систему правових норм, що регулюють процесуальні відносини, котрі складаються між судом та іншими учасниками судочинства при здійсненні правосуддя в цивільних справах. У таких випадках правильніше використовувати термін «арбітражне процесуальне право», оскільки він більш адекватний [8, с. 25]. Із таким підходом слід погодитися.

Аналогічно і у випадках, коли предметом є розгляд окремої справи в суді, варто уточнити, що йдеться саме про «процес у справі». У науковій літературі підкреслюється, що таке розуміння терміна «процес» має вузький характер [9, с. 3]. Подібний контекст має, скоріш, не суто науково-теоретичне, але практично-повсякденне забарвлення, однак також посідає відповідну шаблону в юридичній термінології.

© Є. А. Таликін, 2011

Разом із тим суворе дотримання правил використання поняття «господарський процес» може призвести до надмірного перевантаження юридичних текстів поясненнями, в яких може втрачатися раціональне зерно дослідження. До того ж не в кожному випадку зручно конкретизувати використання терміна «господарський процес» без уникнення повторень і надмірного ускладнення. Тому при побудові наукових висновків слід мати на увазі багатозначність цього терміна, що має відмінну природу від різноманітних підходів власне до розуміння сутності господарського процесу.

Серед науковців розуміння господарського процесу не є однозначним. В основі переважної більшості визначень є поняття діяльності [10, с. 5; 6, с. 11; 11, с. 13; 26, с. 7]. Ряд авторів стверджують, що змістом процесу є процесуальна діяльність його суб'єктів, значення факту, що не викликає сумнівів [12, с. 18]. Однак такий підхід не є єдиним, в літературі представлено позиції щодо розуміння процесу як порядку здійснення правосуддя [13, с. 33]; єдиного складного правовідношення [14, с. 2; 15, с. 56]; сукупності правовідносин [16, с. 46]; діяльності та пов'язаних з нею правовідносин [17, с. 11–12]; єдності трьох складових: процесуальної діяльності, процесуальних відносин і процесуальної форми [18, с. 96–99].

Різнманітність поглядів на господарський процес свідчить, що це явище є багатоплановим і має різні зовнішні прояви. При конструюванні визначень науковці беруть за основу той чи інший бік процесу, віддаючи йому перевагу. З цього приводу в науці наголошується, що цивільний процес розглядається у двох аспектах — статичному, або нормативному — як на нормативно-правовий порядок вчинення процесуальних дій та в динамічному, або діяльнісному — як власне діяльність по розгляді цивільних справ [19, с. 4]. Однак навряд чи буде перечуватись твердження про одночасну притаманність господарському процесу ознак діяльності, правовідношення, порядку. Завданням науки є виявлення міри реалізації відповідних ознак, встановлення їхнього співвідношення та дослідження господарського процесу як комплексного явища, що не обмежується лінійним розумінням. Удосконалення поняття господарського процесу виходить за межі цього дослідження, тому зосередимо увагу на відображенні в категорії «господарський процес» такої складової, як процесуальна форма.

Отже, враховуючи, що господарський процес є складною правовою категорією, визначення його сутності залежить від кута зору та напряму дослідження. З нашого погляду, є всі підстави вважати категорію «господарський процес» найзагальнішим поняттям відповідної галузі суспільних відносин. З огляду на це поняття господарської процесуальної

форми розглядається як таке, що становить певну частину (сторону, бік) господарського процесу.

Разом із тим таке твердження має спірний характер, оскільки окремі вчені ототожнюють господарський процес і господарську процесуальну форму. Зокрема, С. В. Васильєв вказує на те, що господарський процес — це встановлена нормами господарсько-процесуального права форма діяльності господарських судів, скерована на захист оспореного чи порушеного права юридичних осіб чи громадян-підприємців [2, с. 14; 20, с. 13]. У правовій доктрині поняття «цивільний процес» та «цивільне судочинство» — ототожнюються [4, с. 25; 21, с. 11]. В. С. Анохін стверджує, що судочинство — це узаконений засіб, порядок, процедура розгляду спірних ситуацій з метою забезпечення та захисту порушених прав і законних інтересів. Кримінальному судочинству відповідає кримінальний процес, цивільному — цивільний, адміністративному — адміністративний [10, с. 4–5].

На нашу думку, ототожнення господарського процесу та господарської процесуальної форми не має під собою реального підґрунтя. При вагомому значенні процесуальної форми існує вона не сама по собі, а для забезпечення виконання судом певних функцій. Тобто поряд із формою існує зміст судової діяльності. З цього приводу О. Ф. Кістяківський висловлювався таким чином: суд у розумінні філософському є розумовим процесом, шляхом якого людина поєднує дві ідеї, для того, щоб отримати з такого співставлення певний висновок [23, с. 20]. Істотну частину судової діяльності займає доказування як логіко-практична діяльність осіб, які беруть участь у справі, і суду із встановлення наявності або відсутності обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [24, с. 88]. Пізнання, переконання, висновки про істинність чи помилковість тверджень відбуваються за загальними законами логіки і не охоплюються будь-якими процесуальними формами. І хоча процес доказування та використання його результатів суворо регламентується господарською процесуальною формою, сутність доказової діяльності, яка у значній мірі становить зміст вирішення справи, перебуває за межами форми.

Звернення до досвіду зарубіжних країн свідчить про розмежування категорій «процес» і «процесуальна форма». Так, французькі процесуалісти відмежовують цивільне процесуальне право як галузь права та цивільне судочинство, оскільки не всі процесуальні норми є правилами форми, наприклад, правила організації судів, їхньої компетенції тощо [23, с. 83]. У США цивільний процес розуміється як сукупність загальних принципів розгляду спорів в судах і різноманітних процесуальних засобів, котрі використовуються адвокатами для пред'явлення цивільного по-

зову або, відповідно, для захисту від пред'явленого позову [25, с. 50]. Особливістю американської правової системи та цивільного процесуального права, як і більшості країн загального права, є виділення в самостійну галузь права процесуальних норм, що регулюють судове доказування та утворюють так зване доказове право [23, с. 237].

Повертаючись до багатозначності терміна «господарський процес», відмітимо, що категорія «господарська процесуальна форма» такої властивості не має. Це є ще одним аргументом, котрий свідчить про різний обсяг досліджуваних понять. Отже, на нашу думку, господарська процесуальна форма не охоплює всіх без виключення змістовних аспектів судової діяльності з вирішення справ, віднесених до компетенції господарських судів, тому підстави для ототожнення понять господарського процесу та господарської процесуальної форми відсутні.

З наведених вище міркувань видаються нам недостатньо обґрунтованим і заперечення щодо доцільності існування категорії «процесуальна форма» взагалі. Подібну думку висловлює в галузі цивільного процесу М. І. Штефан, який стверджує, що процесуальна діяльність суду та учасників цивільного судочинства має певний зміст і процесуальну форму вираження. Але різні назви однієї й тієї самої юридичної категорії — цивільна процесуальна форма — цивільний процес позбавляє їх необхідної точності і практичної користі [5, с. 9]. Оскільки господарський процес і господарська процесуальна форма — явища різні, існує необхідність в обох поняттях, і завданням науки є удосконалення їхнього змісту.

Викликають зауваження твердження щодо існування господарського процесу як форми поряд з наявністю інших аспектів. Зокрема, в одному з підручників з господарського процесуального права України йдеться про те, що господарський процес, по-перше, це визначений нормами господарського процесуального права постійний рух справи, який виник у сфері господарської діяльності між особами, визначеними Господарським процесуальним кодексом. По-друге, це встановлена нормами господарського процесуального права форма діяльності господарських судів, яка спрямована на захист оспорюваних чи порушених прав організацій і громадян, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи [23, с. 25]. Стосовно цивільного процесу Г. А. Жилін зауважує, що цивільне судочинство синонім цивільного процесу у значенні процесуальної форми здійснення правосуддя в цивільних справах, віднесених до компетенції суду [8, с. 21–22]. Видається, що подібні пропозиції обумовлені недостатньо чітким розмежуванням таких аспектів досліджуваної проблеми, як багатозначність терміна «господарський процес» та різноманітність

підходів до визначення його змісту. Якщо перший момент має доволі формальний характер, то другий характеризує сутнісне відношення до правового явища. Тому досліджувані погляди являють собою поєднання вказівки на наявність різного розуміння терміна «процес» із ототожненням одного з них із процесуальною формою, про що вже йшлося вище.

На нашу думку, найбільш прийнятними є ті погляди, що свідчать про складне співвідношення процесу та його форми, відводячи останній певну роль. Так, окремі вітчизняні науковці вважають, що процесуальна форма є інструментарієм, за допомогою якого досягається законність у діяльності господарських судів [26, с. 24–25]. Аналогічну позицію підтримує М. К. Треушніков [4, с. 15]. В. В. Вандишев доходить до висновку, що кримінально-процесуальна форма слугує методом вирішення завдань кримінального процесу [27, с. 2]. Процесуальна форма розглядається як одна з особливостей процесуальних дій [9, с. 5]. О. Г. Лук'янова наголошує, що цивільною процесуальною формою є встановлені процесуальним правом і засновані на його принципах правила процедури, виконання яких призводить до найбільш точного та раціонального досягнення цілей процесуальної діяльності [28, с. 113]. Досліджуючи роль процесуальної форми, К. І. Комісаров обґрунтовує твердження, що завдяки процесуальній формі розгляду справ в судах цивільне судочинство стає процесом [3, с. 10].

Наведені та подібні позиції вказують на розмежування господарського процесу та господарської процесуальної форми, наділяючи останню визначеним самостійним значенням. Слід зауважити, що взаємне відношення господарського процесу та господарської процесуальної форми є явищем складним і неоднозначним, а переплетення цих категорій досягає такого рівня, коли вони не існують окремо одна від одної. Тому можлива констатація виконання формою різних функцій або ролей стосовно процесу. Не викличе зауважень характеристика процесуальної форми як гарантії законності процесу, як способу вчинення дій, особливої ознаки процесу і т. п. Тією чи іншою мірою ці відношення властиві взаємодії двох досліджуваних правових явищ. Однак слід зупинитися на тому відношенні, котре найбільш повно вбирає в себе різноманітні прояви взаємодії господарського процесу та господарської процесуальної форми.

Вважаємо твердження щодо виконання формою ролі особливості процесуальних дій, засобу раціонального і точного досягнення цілей процесуальної діяльності, інструментарію законності правильними, але недостатньо повними. Слід враховувати доречне зауваження В. В. Яркова про те, що процесуальна форма представляє собою нормативно встановлений порядок здійснення правосуддя,

опрацьований на підставі узагальнення величезного досвіду правозастосування [6, с. 31]. Господарський процес не існує поза процесуальною формою і їхнє співвідношення має більш глобальний характер. Тому заслуговують на критику окремі пропозиції щодо виділення з меж процесуальної форми окремих процедур. Зокрема, у цивільному процесі така спроба обґрунтовується Т. В. Сахновою, яка вважає, що існують процедури, що перебувають поза процесуальною формою (наказне провадження) [29, с. 22]. Господарська процесуальна форма не може вважатися виключно зовнішньою формою процесу, його зовнішнім вираженням, оскільки процес має і внутрішню форму (будову, структуру).

З нашого погляду, для встановлення ролі господарської процесуальної форми по відношенню до господарського процесу найбільш придатною є така характеристика, як «організація». У науковій літературі звертається увага на організуючі аспекти судочинства. Так, Г. П. Тимченко зауважує, що для юрисдикційного процесу, особливо судочинства, властиве високе організаційне забезпечення процесуальної діяльності усіх учасників цивільного процесу, необхідне для правильного вирішення справи [30, с. 55]. Є. В. Васьковський підкреслював, що для діяльності судів встановлюються певні форми і правила, що утворюють організоване провадження, котре називається цивільним процесом [7, с. 3].

Поряд з господарською процесуальною формою існує також зміст діяльності суду з вирішення справ. Ці дві категорії разом становлять господарський процес, охоплюючи усю повноту господарських процесуальних відносин. З іншого боку, форма і зміст господарського процесу є невід'ємними, не можуть існувати окремо. Тому зміст і форма у своїй єдності є сторонами господарського процесу. Отже, господарська процесуальна форма — це організаційна сторона процесу.

В підсумку зауважимо наступне. Господарський процес та господарська процесуальна форма — взаємно пов'язані та взаємно залежні, однак різні категорії, кожна з яких має своє змістовне наповнення. Термін «господарський процес» є багатозначним і крім основного свого змісту використовується для позначення конкретної справи, галузі права, науки, навчальної дисципліни. При цьому категорія «господарський процес» є найзагальнішим поняттям відповідної галузі суспільних відносин, що розкривається через сукупність різноманітних характеристик. Господарська процесуальна форма охоплює організаційно-формальні аспекти господарського процесу, не включаючи власне розумової, логічної діяльності суду з вирішення справ. Тому співвідношення господарського процесу та господарської процесуальної форми можна охарактеризувати як співвідношення цілого та його сторони.

Список використаної літератури

1. Беляневич О. А. Проблема превентивного захисту прав в господарському судочинстві та його меж / О. А. Беляневич // Українське комерційне право. — 2011. — № 11. — С. 27–36.
2. Васильев С. В. Хозяйственное судопроизводство Украины : учеб. пособие. — Харьков : Эспада, 2002. — 368 с.
3. Советский гражданский процесс : учебник для вузов по спец. «Правоведение» / под ред. К. И. Комиссарова, В. М. Семенова. — М. : Юрид. лит., 1978. — 431 с.
4. Арбитражный процесс / под ред. М. К. Треушников. — М., 2003. — 497 с.
5. Штефан М. Й. Цивільний процес / М. Й. Штефан. — К. : Ін Юре, 2005. — 696 с.
6. Ярков В. В. Влияние реформы частного права на развитие системы и форм гражданской юрисдикции / В. В. Ярков // Теоретические и прикладные проблемы реформы гражданской юрисдикции : Межвузовский сб. науч. тр. — Екатеринбург, 1998. — С. 46–52.
7. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский ; под ред. и с пред. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2003. — 566 с.
8. Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы : монография / Г. А. Жилин. — М. : Проспект, 2010. — 576 с.
9. Гражданский процесс : учебник / под ред. Мусина В. А., Чечиной Н. А., Чечота Д. М. — Издание третье, перераб. и доп. — М., 2001. — 566 с.
10. Анохин В. С. Административные суды : монография / В. С. Анохин. — М. : Волтерс Клувер, 2011. — 200 с.
11. Арбитражный процесс : учебник для вузов / под общ. ред. Я. Фархтдинова и др. — СПб. : Питер, 2003. — 480 с.
12. Дудникова Г. В. Арбитражная процессуальная форма : дис. ... канд. юрид. нук / Г. В. Дудникова. — Саратов, 2005. — 202 с.
13. Пучинский В. К. Понятие, предмет, источники советского процессуального права / В. К. Пучинский. — М., 1966. — 46 с.
14. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства / А. Х. Гольмстен. — СПб. : Типография М. Меркушева, 1913. — 429 с.
15. Мозолин В. П. О гражданско-процессуальном правоотношении / В. П. Мозолин // Советское государство и право. — 1955. — № 6. — С. 52–58.
16. Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права / Н. И. Авдеенко. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1969. — 72 с.
17. Советский гражданский процесс : учебник для вузов по спец. «Правоведение» / под ред. К. И. Комиссарова, В. М. Семенова. — М. : Юрид. лит., 1978. — 431 с.
18. Гагаринов А. В. Понятие гражданского процесса / А. В. Гагаринов // Правоведение. — 1998. — № 4. — С. 96–99.

19. Гражданский процесс зарубежных стран : учеб. пособие / под ред. А. Г. Давтян. — М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. — 480 с.

20. Кананович И. В. Арбитражный процесс : Схемы и комментарии / И. В. Кананович. — М. : Юриспруденция, 1999. — 176 с.

21. Гражданское процессуальное право : учебник / С. А. Алехина, В. В. Блажеев ; под ред. М. С. Шакарян. — М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2004. — 584 с.

22. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства / А. Ф. Кистяковский. — К. : Изд-во Семенко Сергея, 2005. — 118 с.

23. Господарське процесуальне право України : підручник / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець ; за заг. ред. В. Д. Чернадчука. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. — 331 с.

24. Анохин В. С. Арбитражное процессуальное право России : учебник / В. С. Анохин. — М. : Владос, 1999. — 496 с.

25. Аболонин Г. О. Гражданское процессуальное право США : монография / Г. О. Аболонин. — М. : Волтерс Клувер, 2010. — 432 с. — (Серия «Гражданский и арбитражный процесс: современный взгляд»).

26. Боровик С. С. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України / С. С. Боровик, В. В. Джунь, С. М. Мудрий. — К. : Оріяни, 2001. — 228 с.

27. Вандышев В. В. Уголовный процесс. Общая и Особенная части : учебник для юрид. вузов и факультетов / В. В. Вандышев. — М. : Контракт, 2010. — 720 с.

28. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. — М. : Норма, 2003. — 240 с.

29. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса : теоретические начала и основные институты / Т. В. Сахнова. — М. : Волтерс Клувер, 2008. — 767 с.

30. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук / Г. П. Тимченко. — Х., 2002. — 203 с.

Надійшла до редакції 07.11.2011 р.

УДК 346:35.073.53

Т. В. Некрасова,

*канд. юрид. наук,
старший науковий співробітник,
Інститут економіко-правових
досліджень НАН України,
м. Донецьк*

НОВЕЛИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Практичний досвід сьогодення показує, що без розумного державного регулювання ринок самостійно не може вирішити всіх проблем для створення сталого економічного розвитку. Здійснення державних закупівель є специфічним засобом державного регулювання економіки, через який відбувається прямий вплив на економіку, галузі та окремих суб'єктів господарювання з боку держави.

Для здійснення державних закупівель використовуються різні джерела фінансування. Так, наприклад, у 2010 р. джерелами фінансування договорів про державні закупівлі стали: кошти Державного бюджету України — 12,9 %; кошти місцевих бюджетів — 8,6 %; кошти бюджету Автономної Республіки Крим — 0,1 %; кошти Національного банку України — 0,6 %; кошти Пенсійного фонду України — 0,1 %; кошти фондів соціального стра-

хування — 0,6 %; кошти державних цільових фондів — 1,6 %; кошти державних, казенних, комунальних підприємств — 39,2 %; кошти господарських товариств, в яких державна частка акцій перевищує 50 відсотків — 36,4 %; державні кредитні ресурси — 0,0003 %.

Слід відзначити, що проведення державних закупівель супроводжується значними фінансовими асигнуваннями, у тому числі з коштів Державного бюджету. Наприклад, тільки у 2009 р. за результатами проведених процедур державних закупівель було укладено договорів на суму 105 268,3 *млн грн*, а протягом січня-березня 2010 р. — на 34 363,5 *тис. грн* [1].

Враховуючи вищевикладене, особливої актуальності набуває задача ефективного й цільового використання грошових коштів, що спрямовуються на здійснення державних закупівель.

© Т. В. Некрасова, 2011